

КАРТИРАНЕ НА АНТИЧНИ ШЛЕМОВЕ ОТ БЪЛГАРИЯ

СТАНИМИР ДИМИТРОВ

Последните години се оказаха благодатни за обогатяване представата ни за доспехите от Античността по нашите земи. В резултат на археологически разкопки, иззети предмети от незаконни иманярски набези и откупки за държавни и частни музеи, броят на защитното снаряжение значително нарасна. Значимо място сред него заемат шлемовете – една важна част от античната паноуплия.

Настоящата статия има за цел да представи данни за шлемовете от следните видове: коринтски, халкидски, тракийски, да изясни техния генезис и, доколкото е възможно, разпространение. В последствие, нанесени върху картата на България, вярвам, че ще дадат интересна информация за античните центрове и пътища на проникване на доспехите.*

Първият вид шлем, който ще разгледам е коринтският. Той се появява в края на VIII в. пр. Хр. и се произвежда до самото начало на V в. пр. Хр. Изработван е от бронз, чрез коване върху специални подложки, по рядко чрез леене (Swaddlig 1987, 125–129). Характерни за коринтския шлем са отворите за очите, дългият наносник и големите неподвижно прикрепени към калотата набузници (Конноли 2000, 60–63; Китов Агре 2002, 327; Dintis 1986, 58–63; Pflung 1988, 65–106; Snodgrass 1967, 30–48).

В една статия подробно съм се спрял на разпространението на този вид доспехи в Древна Тракия (Димитров 2005 b, 70–75). За това тук накратко ще повтора основните моменти от проучването ми. От територията на България произхождат два шлема коринтски тип. Единият е открит в брега на р. Лесновска до с. Челопечене, Софийско (Бонева 1963, 2–4), а другият – при с. Челопеч, Софийско. И двата имат множество аналогии, които позволяват датирането им в края на VI – началото на V в. пр. Хр. и спомагат за отнасянето им към гръцкото оръжейно производство. Въз основа на разпространението на изображения на гореспоменатия тип шлем върху монети на Месембрия, става по-вероятна хипотезата за производството му в тази елинска колония (Герасимов 1950, 24; Карайотов 1992, 10–11).

На приложената карта се вижда отдалечеността на находките от Софийско от гръцките колонии по Черно море. Не е възможно да се определи начинът, по който са проникнали по земите ни.

Допустими са различни хипотези – като плячка, дар или по търговски път, който вероятно идва от юг.

В статията си за тези шлемове допуснах и идеята за разпространението на още един вид, неиндетифициран до сега, защитен доспех по нашите земи. Той е произлязъл от класическия коринтски шлем и е разпространен в Италия, поради което е и наричан итало-коринтски. Най-ясно се вижда изобразен върху месамбрийски обол, датиран от Т. Герасимов около 440 г. пр. Хр., върху каменен релеф от Месамбрия, от II в. пр. Хр. (Карайотов 1992, 22). Близки паралели на гореописаните шлемове се откриват върху надгробна стела от о. Родос, датирана през III в. пр. Хр. (Dintis 1986, Taf. 38). Върху нея има изобразен итало-коринтски шлем, зад който се вижда меч. Такъв е представен и върху монета на владетелят на Епир, Пир (297–272 г. пр. Хр.) (Dintis 1986, Taf. 39).

Месамбрийската монета от III в. пр. Хр. показва наличието на един нов, неизвестен тип шлем по българското крайбрежие. Струва ми се недопустима възможността върху месамбрийските монети да е изобразяван шлем, непознат на местните гърци, а донесен като идея от далечната Италия. Факт е, че той е представян върху паметници от южните части на Балканския полуостров. Това показва присъствието му тук, въпреки липсата на известни находки от археологически разкопки.

Втората група шлемове, които ще разгледам, са тези от халкидски тип. Тя е най-голяма и наброява по наши данни четиридесет и два предмета, с различна степен на запазеност (**Обр. 1**).

В следващите редове представям находките, които успях да локализирам:

Северна България

По един шлем произхождат от Руец и Кралево, Търговищко; Захари Стояново, Поповско; Мортагоново и Завет, Разградско; Лавино, Исперихско; Върбица, Преславско; Браничево, Шуменско; Обретеник, Русенско; Силистра; Плевен; Садовец, Новачене, Плевенско; Ловеч; Враца; Рогозен, Врачанско; Трявна. Два шлема са открити при Кълново, Шуменско, както и една колективна находка от осем шлема от Юделник, Русенско.

Южна България

По един шлем произхождат от Розовец, Песнопой, Васил Левски, Дуванлий – съставен от части от кожа и по-стар халкидски тип; Домлян, Карловско; Калояново и Шивачево, Сливенско; Сборище, Нова Загора; Маломирово-Златиница, Елховско. Два от разкопки до гр. Шипка; Пастуша, Перущица; Векилски, Смолянско; Мезек, Свиленградско; Долна Козница, Кюстендилско. Един има в колекцията на Васил Божков и един в Археологическия музей в София, без да е ясно тяхното местонамиране. Богато

украшен набузник за халкидски тип шлем е открит при Гърло, Софийско. Вероятен набузник от същият тип шлем произхожда от Севтополис.

Обр. 1. Разположение на античните шлемове

- A/ коринтски тип
- B/ халкидски тип
- C/ тракийски тип

Искам да направя уговорката, че наложилият се в руската литература и използван у нас термин "атически шлем" по отношение на този с подвижни набузници, ми се струва неудачен. На практика тези шлемове са халкидски, като разликата е в окачването на набузниците – подвижно или неподвижно.

Типът халкидски шлем се появява в началото на VI в. пр. Хр., явно произхождайки от коринтския (Конноли 2001, 61-63; Snodgrass 1967, 69-71). Най-вероятно тази новост е била наложена от промяната в начина на бой при хоплитите. Явно в един момент самата фаланга е станала по-подвижна, масово са се появили и стрелци, прашкари, пелтасти. Това е породило нуждата от шлем, който да има добро зрително поле. Така се е появил халкидският тип, който е с преимущество пред коринтския – ушите

оставали открити. Халкидските шлемове имали набузници, които можели да са подвижно закрепени за калотата, или неподвижно. При някой от тях се запазил наносникът, който обаче значително се скъсил. Екземплярите без предпазител за носа са характерни за италиейските земи (Конноли 2001, 97–110).

Голяма част от откриваните шлемове от халкидски тип по българските земи имат липсващи части – предпазителите за носа, скулите. Този феномен някой изследвачи обясняват с преднамерени действия от страна на притежателите. Като причина се изтъква маневреността при конният бой, при която предпазните части биха пречили (Сударев 1990, 99–105). Тази теза ни се струва слабо аргументируема по няколко причини. Самите наносници, както и набузниците, не затрудняват зрителното поле. При ездача главата е лесно поразимо място от човешкото тяло. Ако нуждата е налагала непременно открит шлем, то е можело да се организира внос на форми без предпазни части, типове беотийски и пилос.

Откриването на много шлемове с поправени набузници, допълнително изрязвани от подходящи пластини (Ognevova-Marinova, Stojanov 2005, 519–535), един с добавен наносник, отхвърлят горната хипотеза. По-скоро липсата на предпазител говори за една много дълга употреба, при която шлемовете са губели допълнителните си защитни части. Явно не винаги е можело да се изпълни тяхната поправка. Данни от скитски погребения говорят и за възможна замяна с нетрайни материали – кожа, тъкан.

Спорен остава въпросът за производството на халкидските шлемове – дали то е местно или са внос. Понякога всичко се свежда до криво разбран патриотизъм, приписвайки на траките едно оръжейно производство, което е под съмнение. Мненията за произхода на тези доспехи са разнострани. Е. Кукайн счита възможно производство в италиейските халкидски колонии. Подобно виждане има и А. Snodgrass, отбелязвайки появата на тези шлемове върху керамиката от Велика Гърция, считайки го за "принос на западните гърци" (Snodgrass 1967, 70–71). Същият автор отбелязва: "свързането на халкидския шлем с Халкис е в най-добрия случай слабо".

Е. Kunze обособява самостоятелна група сред тези шлемове, като я нарича "тракийска" (Kunze 1967, 154–155). Въз основа на разпространението ѝ в Тракия и Южна Русия счита, че тя е произведена в гръцките колонии по Черно море, а първоначалният импулс свързва с Халкидическия полуостров. Тази хипотеза е възприета и доразвита от В. Василев, който отбелязва, че освен в колониите, шлемове са изработвани и от тракийски майстори (Василев 1979, 70–71). В полза на местно производство в Тракия се изказва и Н. Pflug (Pflug 1988, 141–142). Двете статии на Т. Стоянов, посветени на тези шлемове, не внасят особена яс-

нота по проблема (Ogdenova-Marinova, Stoajnov 2005, 519–535; Stojanov 2005, 572–579). Той локализира един безспорен център за производство на о. Тасос, отново споменава Черноморските колонии, както и за производство в "периферията или в хинтер-ланда на Южна Тракия". Същият пише и за Вариант II С, който според него, с дългия си наносник и големи набузници, ясно се отличава от останалите доспехи. Концентрацията му в Североизточна България показвала производството му там, без обаче да е ясно кой го изработва – гръцките колонии или местни траки.

Моята хипотеза може би е в разрез с някои от горните виждания. Считаю, че халкидските шлемове не са продукт на тракийски оръжейници. Без съмнение поправките говорят за майстори, способни да ги извършат, но този процес е напълно различен от изработването на целия шлем. Показателни са и самите поправки. Те са извършвани чрез "кърпене" с бронзови парчета, набузниците винаги са прикрепвани неподвижно за калотата. Ако шлемовете са произвеждани в Тракия, то явно не би било проблем да се поправят счупените шарнирни връзки.

Тезата на В. Василев за пътуващи майстори, възприета и от Т. Стоянов, е слабо защитима. Производството на доспехи винаги е било трудна и скъпоструваща операция. Самите квалифицирани кадри са ценени високо, за да бъдат принудени да пътуват и да си търсят работа. Интересно, че на картата с находките ясно се вижда струпването на халкидски шлемове в Източна България. Явно гръцките колонии са били от голямо значение за производството и вноса на тези доспехи. Ако имаха местен характер или се произвеждаха от пътуващи майстори, липсата им в Западна България не е обяснима. Видимо е слабото им представяне и в южните територии на Тракия. Това може би доказва съществуването на производствени центрове по Черноморското крайбрежие. В такъв случай вносът от гръцките земи по суша би бил безсмислен.

Картирането допринася за локализирането на няколко центъра с натрупване на халкидски тип шлемове (**Обр. 2**).

Един такъв се откроява в района на Разград – Исперих, вероятно свързан с големия комплекс при Сборяново. Голяма концентрация се наблюдава и на територията западно от Шумен. Тук може да предположи наличието на друг голям център на военно-политическа власт. Тези две групи вероятно са проникнали – първата по р. Дунав и от там по Русенски Лом, евентуално от Одесос. За втората – посоката по суша към Одесос ми се струва най-логична. Възможно е използването на р. Камчия като плавателен и търговски път.

Осемте шлема от Юделник са по-странна група (Иванов 1972, 51–55). Те са еднотипни, което обаче не трябва да навежда на мисълта за производствен център. Всички са поправяни много-

кратно, така че явно впоследствие са трезорирани. Въпреки нанесените повреди, при откриването вероятно са били цели, а не фрагментиран скраб. Явно става дума или за арсенал, или за някакъв обред, свързан с близките две малки могили. Подобен интересен ритуал има засвидетелстван и на други места в Античния свят (Raev, Simonenko, Treister 1991, 469).

Две групи се локализират в районите на Ловеч, Плевен и Враца.

Следващото голямо "петно" от горния тип шлемове се очертава между Казанлък и Пловдив. То много добре се подкрепя с многобройните тракийски находки в този район, както и с покъсния град Севтополис. Тук е възможна доставката по течението на големите реки Марица и Тунджа. Не много ясна е концентрацията около Сливен. Възможно е то да е най-източната част от Казанлъшко – Пловдивската група.

Не трябва да се абсолютизира вносът от гръцките колонии. Някои от шлемовете имат различни характеристики, както и различни дати на производство. Част от тях са попаднали в споменатите райони като плячка, подарък или пък са донесени при експедиции от отдалечени територии. Въпреки това, струпването на скъпите защитни доспехи, съчетани с други видове находки, без съмнение говори за наличие на държавно-военен център.

Третият шлем, който ще разгледам, е този със завита напред горна част. За него в науката съществува огромно количество названия, като тук се спирам на утвърденото – тракийски тип.

От територията на съвременна България успях да локализирам 15 шлема тракийски тип: един фрагментиран шлем, вероятно от разглеждания вид и два отделни набузника. По един шлем са открити в Брястовица, Асеновград и местността "Асенова крепост", Пловдивско; Гърмен, Ковачевица и Дебрен, Благоевградско; Беден, Смолянско. Два са намерени при Сатовча, Благоевградско. Три шлема произхождат от разкопки на Г. Китов в Казанлъшко (Китов 2003а, 15, 39–40) и три от Плетена, Благоевградско (Димитров 2005а, 59). Части от шлем, вероятно тракийски тип, са открити при Средна, Гоцделчевско (Кулов 1990, 23–25). Двата набузника са от разграбени гробове от с. Горно Дряново, Гоцделчевско. Хипотетично бройката на известните шлемове може да бъде разширена като отчетем, че шлемът от Асенова крепост е съставен от три по-стари такива, а набузниците на железния от Плетена са от друг – изработен от бронз. Това означава, че поне още четири шлема от разглеждания вид са попаднали в Тракия, преди да бъдат преизползвани.

Шлемовете от този тип са изработени от бронз чрез коване, като само един екземпляр е от желязо. Според В. Василев те са съставни и цяло ковани (Василев 1980, 2–3), докато Д. Алексин-

ский счита всички екземпляри за съставни, поради трудностите от изковаването на цяло изделие с подобна форма (Алексинский 2003, 21–40). Второто мнение ми се струва по-резонно, съобразено с технологията на разглежданите изделия.

Характерна част на разглежданите шлемове е завитата напред горна част, която Ю. Вълева определя като "кробилос" (Вълева 1992, 19). Друга отличителна черта, поне на първоначалния вариант, са големите набузници, плътно закриващи лицето. Те имат отвор за носа и устата, като повърхността им е покрита със стилизирано предадени мъжка брада и мустаци.

Тракийският тип шлем се радва на голямо внимание от страна на изучаващите античното военно дело. Въпреки често срещаното мнение за неговото производство в Тракия (Василев 1980, 16–17; Вълева 1992, 19–21; Жуглев 1991, 21; Стоянова-Серафимова 1975, 47–48), този въпрос остава открит, имащ и своите противници (Горелик 1983, 25–26; Димитров 2005а, 66–68; Vokotopoulou 1982; 499–520).

Първата група автори се позовава на формата на шлема, наподобяваща тракийския тип шапка, от където той е произлязъл, претворен в метал. В. Василев обяснява отделните части като козирката, с нуждата от отвеждане на дъждовната вода при един студен и влажен климат (Василев 1980, 16) Той локализира района на производство в Родопите, от където шлемът се е разпространил по гръцките земи.

Противниците на тракийския произход на шлема локализируют неговата родина на различни места. J. Vokotopoulou я открива в Ликия, с по-късното производство в Атика. М. Горелик, базирайки се на масово срещаните върху италиийски вази изображения на тракийски тип шлем, предполага производство в Централна и Южна Гърция, от където идеята за шлем с завита напред горна част попада и в Италия.

Считам, че идеята за кробилоса без съмнение произхожда от Мала Азия, но самият шлем, като такъв познат на нас, се е оформил в земите на Централна Гърция, около 70–50 г. на V в. пр. Хр. (Димитров 2005а, 67).

В едно изследване се спрях на въпроса защо тракийският шлем не е произвеждан в Тракия, тук само ще го акцентирам (Димитров 2005а, 59–70). Тези доспехи са сложни за производство, изискващи големи познания и традиция в оръжейното дело. Ако на траките се е наложило създаването на метален шлем, много по-лесно е изобретяването и производството на такъв с проста конструкция – например сфероконичен, коничен. Множеството находки от Родопите, считани за показател, че там са се произвеждали доспехите, не изясняват проблема. Тези области и сега са икономически изостанали, достъпът до тях е зат-

руднен. Едва ли това е било по-различно през Античността. Не е възможно местното планинско население да се окаже не само изобретател, но и производител на шлем, с който са снабдявани и гръцките земи (Димитров 2005а, 65–66).

На приложената карта се вижда, че шлемовете от тази група, освен в Родопите, се срещат и в Казанлъшко. Доспехите нямат точна датировка, а когато я има тя не надхвърля втората половина на IV в. пр. Хр. Известните паметници на изкуството от Елада показват, че там шлемът се е употребявал поне в първата половина на четвъртото столетие, т. е. при нас той е разпространен впоследствие. Единствените изображения, тези от Казанлък и Александрово, са от края на IV–III в. пр. Хр. (Живкова 1971, 40–53; Китов 2003 б, 171).

Обр. 2. Групирани находища на шлемове

Моята хипотеза е, че тракийският тип шлем се е произвеждал в ателиета в Централна и Южна Гърция, като през IV–III в. пр. Хр. такива вероятно е имало и в Македония. От тук доспехите са получили разпространение на север, чрез търговски пътища, ко-

ето се спомага и от достъпността на Родопите от юг; чрез военна плячка; а възможно е и някои да са на войни, служили в армиите на Александър Велики и наследниците му. Планината се явява важен рубеж при опитите за проникване в Тракия от юг. След смъртта на Александър тракийските земи за дълго се превръщат в арена на двубой между диадохите и епигоните.

Тракийският тип шлем не присъства в нито една находка на север от Стара планина. Този факт говори за отсъствие на производство и в големия военно-политически център около Казанлък. Стенописите от Казанлъшката гробница и находките (Живкова 1971, 40–53) по-скоро показват войска, снаряжена по елинистически модел, с вносно защитно оръжие.

Липсата на документирани находки от съседните земи, с малки изключения, може да се обясни с погребалния обред при траките. Той се характеризира с наличие на оръжие, нападателно и защитно, в гробовете – нещо отдавна изоставено от гърците (Конноли 2001, 63).

Не отричам извършването на поправки на повредени шлемове по българските земи. Такива се наблюдават върху халкидските шлемове (Василев 1983, 5–7). Това се вижда в екземпляра от "Асенова крепост". Той е съставен от три по-стари шлема, грубо съединени по между си (Василев 1980, 10–11). Местно производство е и железният шлем от Плетена (Василев 1975, 51–61). Въпреки опита на Д. Алексинский да обоснове, въз основа на запазеното оцветяване върху шлемовете от т. нар. "Саркофаг на Александър", масовото наличие на железни шлемове от разглеждания тип, засега е известен само един реален такъв. Той обаче твърде много се различава от другите бронзови шлемове, като вероятно е местен опит за подражание или поне е бил поправян тук. За това говорят бронзовите му набузници от други шлемове, както и наносника, принадлежал също на по-стар шлем (Василев 1975, 53–55).

Самото оцветяване по находките в син цвят вероятно трябва да се трактува като посребряване. Следи от такова покритие са били открити от В. Василев в хода на изследванията му.

Въз основа на изложеното, мога да предложа своите виждания. Шлемовете в Тракия се явяват най-широко застъпения метален доспех. По тази причина производството им по нашите земи остава още под съмнение. Те имат много паралели от Елада и Италия, за да търсим тук оръжейниците, които са ги създали. Най-вероятно са прониквали чрез гръцките колонии по Черноморието и чрез емпорионите, разположени във вътрешността на Тракия (Димитров 2005 а, 67). Като важни търговски артерии се очертават реките Русенски Лом, Камчия, Марица, вероятно и Места. Не трябва да се омаловажава и ролята на военната плячка, като възможност за набавяне на доспехи.

Находките на шлемове очертават върху картата няколко по-значими струпвания, които хипотетично могат да са признак за наличие на центрове, осъществяващи държавно-политическа власт. Прави впечатление липсата на шлемове на изток от реките Искър и Струма, феномен, който засега не може да бъде обяснен. Колкото до липсата на доспехи по крайбрежието, то явно е следствие от гръцкото влияние в погребалния обред, при който не се поставят доспехи като погребален дар.

При възможност за постоянен и стабилен внос, за траките не е имало смисъл да създават собствено военно производство. Тази теза се подкрепя и от останалите доспехи – брони и наколенници, които са с безспорен гръцки произход.

Голяма част от шлемовете носят следи от многократни поправки, вследствие на износването им, породено от дълга употреба. Част от тях имат и следи от бойни поражения (някои дори не били преживени от собствениците им) (Василев 1983, 7; Иванов 1972, 51–55). Тези данни говорят за високата стойност на защитните доспехи в Тракия и стремежа максимално да се оползотвори тяхното притежание. Интересен проблем поставят гробните находки, където голямо число предмети на лукса и скъпи метали са съчетани със стари и повредени доспехи. Едва ли техните собственици не са могли да се обзаведат с нови и модерни защитни средства. Възможно е това да говори за профанация на погребалния обред, при която да е осъзната нуждата от даден скъп предмет, а не неговия вид и функционалност.

БЕЛЕЖКИ:

*Издавам благодарност на н. с. към Античния отдел на Ермитажа Дмитрий Алексинский и художника Игор Дзис за помощта и разменените мнения по въпросите разглеждани в статията.

ЛИТЕРАТУРА:

Алексинский 2003: Д. Алексинский. Ранние еллинистические шлемы с тиаровидной тульей из Восточного Средиземноморья. *Parabelum*, 5, 2003, 21–40.

Бонева 1963: М. Бонева. Един новооткрит коринтски тип шлем. – МПК III, 1963, 3, 2–4.

Василев 1975: В. Василев. Технологически проучвания на тракийското въоръжение от с. Плетена, Благоевградски окръг. – *Археология*, 4, 1975, 53–55.

Василев 1979: В. Василев. Шлемът от Върбица, Преславско и шлемовете от халкидски тип в Тракия. – *Векове*, VIII, кн. 6, 1979, 66–71.

Василев 1980: В. Василев. Производство на тракийски шлемове в Родопите, – *Археология*, 1980 кн. 3, 10–11.

Василев 1983: В. Василев. Повреди и поправки на шлемове от Тракия V–III в. пр. н. е. – МПК, 5–6, 1983, 5–7.

- Вълева 1992:** Ю. Вълева. Изображения на шлемове и каузия в Казанлъшката гробница. – Проблеми на изкуството, 1992, 2, 19–21.
- Герасимов 1950:** Т. Герасимов. Неиздадени автономни монети от Месемврия на Черно море. – ИНМБ, т. I, 1950, 24.
- Горелик 1983:** М. В. Горелик. Про фракийски "шолом" – Археология, т. 44, 1983, 14–27.
- Димитров 2005а:** С. Димитров. Шлемове "тракийски" тип. Произход и разпространение. – ИРИМВТ, XX, 2005, 65–66.
- Димитров 2005б:** С. Димитров. Коринтски шлем върху монети на Месамбрия и неговото разпространение в Тракия. – В: Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р. Христо Харитонов. (Съст. П. Владкова, Г. Чоухаджиева, В. Мартинова). В. Търново, 2005, 70–75.
- Карайотов 1992:** И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас. 1992, 10–11.
- Китов 1996:** Г. Китов. Новооткрити тракийски династични гробници в Казанлъшко. – Векове, кн. 1, 1996, 12.
- Китов, Агре 2002:** Г. Китов, Д. Агре. Тракийското изкуство. С., 2002.
- Китов 2003а:** Г. Китов. Долината на тракийските царе. Варна, 2003.
- Китов 2003б:** Г. Китов. Гробницата в Александрово. – ИИМХ, 2, 2003, 171.
- Конноли 2001:** П. Конноли. Гречия и Рим. – В: Енциклопедия военной истории Москва, 2001.
- Кулов 1990:** И. Кулов. Нова находка на тракийско въоръжение от село Средна Гоцеделчевско. – ИИМКн, т. II, 1990, 23–25.
- Михайлов 1972:** Г. Михайлов. Траките. С., 1972.
- Живкова 1971:** Л. Живкова. Казанлъшката гробница. С., 1971.
- Жуглев 1991:** К. И. Жуглев. Погребение на тракийски воин при с. Сатовча, Гоцеделчевско. – Археология, 1991, 21–23.
- Иванов 1972:** Д. Иванов. Колективна находка от антични бронзови шлемове от Русенско. – Археология, 4, 1972, 51–55.
- Стоянова-Серафимова 1975:** Д. Стоянова-Серафимова. Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. – Археология, 4, 1975, 41–49.
- Сударев 1990:** Н. И. Сударев. К вопросу об античных шлемах, подвергшихся переработке. – В: Традиции и иновации в материальном культуре древнейших обществ. Москва, 1990, 99–105.
- Dintis 1986:** P. Dintis. Hellenistische Helme, Roma, 1986.
- Kunze 1967:** E. Kunze. Halkidische Helme. VII Olympia Bericht, Berlin, 1967, 154–155.
- Ognenova-Marinova, Stojanov 2005:** L. Ognenova-Marinova, T. Stojanov. The chalkidian helmets and origin of the north Thracian ceremonial armour. – In: Studia Archaeologica Univesitatis Serdicensis. Sofia, 2005, 519–535.
- Pflung 1988:** H. Pflung. Antike Helme. Mainz, 1988.
- Raev, Simonenko, Treister, 1991:** B. Raev, A. Simonenko, M. Treister. Etrusco-Italic and Celtic Helmets in Eastern Europe. – JRGZM, 1991, 469.
- Snodgrass 1967:** A. M. Snodgrass. Arms and armour of the Greeks. London, 1967.
- Stojanov 2005:** T. Stojanov. A bronze helmet of chalkidian type from Golyamo Shivachevo, Sliven District. Notes on the chalkidian helmets in Trace. – In: Studia Archaeologica Univesitatis Serdicensis. Sofia, 2005, 572–579.
- Swaddlig 1987:** J. Swaddlig. An unusual Greek Bronze Helmet. The Antiquaries Journal, vol. LXVII, part II. London. 1987, 125–129.
- Vokotopoulou 1982:** J. Vokotopoulou. Phrygische Helme. – AA, 1982, n. 3, 497–520.

PERUSAL ANCIENT HELMETS FROM BULGARIA

STANIMIR DIMITROV

(Summary)

The work have for an object collected the known Corinthian, Chalcidian and Thracian type helmets from Bulgaria. There are gathered 57 exemplars from helmets, that superimpose on the card, consider, show the ways in their pervade in Thrace. The recorder of the art and the archaeological findings make us to think that helmets is not produced here, and is an import from the greek colonies. The armour have been being used for long time and repaired, that was necessitate from their rarity and high price.